

F. Čížek: Teorie a empirie (Příspěvek k marxistickému pojetí vědeckého poznání)

Praha, Svoboda 1974, 374 s.

Rozsáhlá práce F. Čízka je prací filozofa a ve svém základním zaměření a provedení prací jednoznačně filozofickou. Z toho však neplyne, že by neměla co říci sociologovi a že by neměla značný význam pro sociologii. Čížkova práce je podnětná a významná i pro sociologii, zvláště když připomeneme řadu nedostatků z překotného vývoje naší sociologie v nedávné minulosti. Tyto nedostatky se nemusely vyskytnout, nebo mohly být daleko menší, kdyby sociologové a především ti, kdo organizovali sociologické výzkumy, byli poučeni o základních otázkách marxisticky fundované obecné metodologie a o zásadním řešení vztahu teorie a empirie v marxismu.

Nápadnou předností Čížkovy práce je nejen všestranný a rozsáhlý rozbor základních problémů filozofie a metodologie vědy, vztahu teorie a empirie, nýbrž i všestranná a přesvědčivá kritika empirické metodologie neopozitivismu a jeho hlavních představitelů. Navíc se F. Čížek opírá o hlubokou znalost rozsáhlé sovětské literatury, která se v poslední době touto základní problematikou zabývala. Autor se však neomezuje jen na vytyčení a proklamování správných marxistických přístupů a hledisek, skutečně se znalostí literatury a názorů protivníka podává zasvěcený rozbor a přesvědčivou kritiku. Čížkova práce je také velmi koncepčně budována, má svou vnitřní logickou stavbu a dává tak čtenáři množství užitečných údajů a informací o daném tématu a ještě pak samostatný kritický přístup a kritickou analýzu.

F. Čížek rozčlenil svou práci na dvě základní části. V první části podává v deseti kapitolách kritiku empirické metodologie neopozitivismu a jeho „oblíbených“ témat. Rozebírá historicky a chronologicky proces formování neopozitivistické koncepce logiky vědy a pak přechází k analýze pojetí empirie v neopozitivismu, vztahu empirismu a vědeckého pojmu. Pak následuje rozbor hypoteticko-deduktivní teorie, problém indukce, analytičnosti a syntetičnosti, princip verifikace a empirické ověřitelnosti, princip kognitivního smyslu. Před námi postupně defilují hlavní představitelé empirické metodologie neopozitivismu a jeho hlavních odstínů a odrůd. Setkáváme se se jmény B. Russel, L. Wittgenstein, s hlavními představiteli „Viedeňského kroužku“, s jejich „zakladatelskými“ názory i s jejich rozvíjením základních koncepcí logiky vědy v pozdější emigrační etapě v anglosaském prostředí. Sem patří zejména Carnap, Reichenbach, Popper i další

představitelé skupiny logických pozitivistů, příslušníků koncepcí logiky či filozofie vědy (Hempel, Feigl, Ayer, Pap a jiní).

Ve druhé části, která je rovněž rozčleněna do desíti kapitol, podává F. Čížek v kritické konfrontaci s buržoazními autory podrobné vylíčení základních marxistických stanovisek k řešení té problematiky, kterou buržoazní představitelé metodologie a logiky vědy nadhazují, zkreslují a jednostranně nebo falešně interpretují. Tím F. Čížek plní jeden ze základních úkolů marxistické metodologie — nechápat jednostranně, bez argumentace a vlastního pozitivního přístupu názory odpůrců jako pouhý souhrn omylů, nepřesností a falešných interpretací, nýbrž i jako kritiku, překonání, rozvinutí jednostranných, povrchních nebo deformovaných stanovisek neopozitivismu. V této druhé části jsou podrobně dotčeny a rozpracovány zvláště tyto problémy: věda a empirická báze poznání, úloha abstrakce a idealizace ve vědeckém poznání, úloha hypotézy ve vědeckém poznání, systematická povaha vědeckého poznání, ověřování vědecké teorie a problém interpretace teorie, problém rozporů ve vědecké teorii, vývoj vědeckých teorií a problém jejich transformací. Na závěr se pak pojednává o vědě jako teoretické soustavě a metodě poznání, o vztahu vědy a světového názoru.

Bylo již řečeno, že Čížkova práce je prací především filozofickou, nebo z určitého hlediska specializovanou prací z filozofické a obecné metodologie. To jsou právě ty problémy, jež byly v rozvoji naší sociologie opomíjeny, nechápany nebo falešně interpretovány. Nedomnívám se, že většina těch našich sociologů, kteří podléhali vlivu a tlaku tzv. empiricismu amerického ražení, měla nějaké přesné a jasné znalosti o hlavních představitelích logického neopozitivismu. Spíše šlo o živelné, neinformované a ve svých důsledcích i bezzásadové přejímání různých útržků a drobtů, které přešly od hlavních představitelů logického neopozitivismu a jeho metodologie do sociologie a staly se zdrojem mnoha předsudků, jež byly základem empiricismu jako pojetí i praxe omezených empirických výzkumů, v nichž se tyto předsudky projevovaly.

Z bohaté a všestranné kritiky i z pozitivního výkladu marxistické metodologie, jak ho podává F. Čížek, má pro sociologa zvláštní význam především základní kritika pojetí empirie jako bezprostředně daného a poznání jako bezprostředně smyslově ověřitelného. Tato problematika vyúsťuje v analýzu vzájemného vztahu empirie a teorie, který je právě kamenem úrazu pro všechny odrůdy

a odstíny neopozitivistické logiky či filozofie vědy. Logičtí neopozitivisté nemohou překonat omezený gnozeologický horizont (který je samozřejmě také sociálně třídně podmíněn) teze, že poznání nemůže překročit hranice bezprostředně daného. Tím vlastně neopozitivismus redukuje teoretické poznání na empirické, redukuje „teoretické pojmy na observační predikáty“. Většina sociologů holdujících empirizujícímu pojetí sociologie a sociologických výzkumů ani nezná vývoj a modifikace těchto problémů v logickém neopozitivismu, ani nemá znalost o tom, jak mnozí soudobí představitelé tohoto směru byli nuceni ustoupit od krajních zjednodušujících tezí o vztahu teorie a empirie, které sociologové i nadále ještě sdílají. V této souvislosti jsou zvláště poučné a zásadité Čížkovy výklady základních otázek vztahu teorie a empirie v druhé části knihy; jeho pojetí filozofické a obecné metodologie i různých jejích úrovní, problematika pojetí faktu. Považují zvláště za nutné uvést alespoň jednu velmi zdařilou a přesnou formulaci autora o vztahu empirie a teorie: „Empirické výroky nejsou, jak se domnívají pozitivisté, jakési nezávislé absolutní zprávy o zkušenosti, ale závisí na teoretických konstrukcích... Teorie nejsou jen „shrnutím“ empirických údajů. Jsou způsobem nazírání světa a mají vliv na celou koncepci objektivní reality“ (s. 218 a 219).

Čížkova práce bude jistě hodnocena z hlediska filozofické a obecné metodologie povolnými specialisty. Slo mi o to upozornit na jeho knihu, na význam této zásadové a skutečně marxistické práce pro sociology, kteří v ní najdou mnohé poučení a velmi solidní analýzy problémů, jež mají bezprostřední vztah k sociologii i sociologickým výzkumům. Čížek dává marxistické odpovědi na mnoho zbytečně opomíjených, nepochopených nebo nesprávně interpretovaných otázek teorie i výzkumu v naší i světové sociologii. Jeho práce je příkladem dovedného a přesvědčivého použití základních marxistických přístupů a hledisek, všestranného využití bohaté sovětské literatury. Je příkladem, jak spojovat zásadovou kritiku nemarxistických směrů a škol s tvůrčím pozitivním výkladem otázek a problémů, které neopozitivismus zkreslil, jednostranně nebo falešně interpretoval.

Z hlediska potřeb sociologa a sociologie by bylo možné autoru adresovat ne kritikou výtku, nýbrž spíše přání: Aby jeho kritika neopozitivistické logiky či filozofie vědy zasáhla kromě těch autorů, kteří jsou v knize kritizováni a mají vztah k sociologii i vliv na ni (Popper, Hempel, Feigl), i některé další. Mám na mysli ony vlivné představitele logického neopozitivismu, kteří již v modifikované podobě, bez některých neudržitelných a zjevných krajností ve jménu „moderní“ a „vědecké“ logiky vědy a filozofie vědy ovlivňují soudobou sociologii rafinovanějšími a zdánlivě „vědeckějšími“ myšlenkami a přitom sami nápadně zdůrazňují, že se distan-

cují od neopozitivismu nebo výslovně název neopozitivismu pro sebe odmítají.

Jde zejména o západoněmeckého H. Alberta, který spolu s K. Popperem má značný vliv na západoněmeckou sociologii svými modifikovanými a „revidovanými“ koncepcemi neopozitivistické logiky vědy, nebo R. Boudona ve Francii, který nabízí jako lék na řešení existující „epistemologické“ krize sociologie některé modifikované a revidované teze neopozitivismu, aniž se hlásí výslovně k tomuto názvu a směru. To však již je také výzva pro naše sociology, aby ve spolupráci s marxistickými filozofy, opírajíce se o jejich přínosné práce, sami přispěli ke kritice některých setrvačných předpokladů a názorů buržoazní neopozitivistické logiky a filozofie vědy.

Na závěr považuji za nutné uvést dvě dílčí kritické poznámky. Na s. 203 a 215 jsou uvedeny nepřesné formulace. Může vzniknout dojem, že autorovy správné a na mnoha místech práce zdůrazňované názory o vztahu empirie a teorie jsou modifikovány. Z těchto formulací by bylo možné usoudit, že vědecká práce začíná z „čistých“ faktů, z empirie, bez jakýchkoli teoretických předpokladů.

F. Čížek podává rozsáhlou a přesvědčivou kritiku neopozitivismu čelných zahraničních autorů. Práci by prospělo, kdyby věnovala větší pozornost negativním vlivům neopozitivismu v naší literatuře, zvláště z období krizových let 1968–1969.

Eduard Urbánek

Sociologija i naučnaja organizacija truda (Sociologie a vědecká organizace práce)

Leningrad, Lenizdat 1973, 164 s.

V moderní společnosti, která se stále rychleji rozvíjí, neobyčejně vzrůstá význam správné organizace práce. Její zdokonalování na základě teoretických i praktických poznatků je jednou z nejučinnějších cest zvyšování produktivity práce.

Otázkám vědecké organizace práce již byla věnována celá řada pojednání. Rozbor vztahů mezi vědeckou organizací práce a průmyslovou sociologií však nepatří k tématům, která jsou již dostatečně objasněna.

Není jisté náhodou, že právě kolektiv leningradských vědců se pokusil věnovat této problematice své výzkumné úsilí a na základě jeho výsledků provést určité teoreticko-metodické zobecnění. Z leningradských akademických i vědeckovýzkumných pracovišť již vzešla celá řada vědeckých podnětů, založených na praktické potřebě sovětského národního hospodářství a sovětské společnosti. Za jeden z dalších takových podnětů lze považovat sborník *Sociologija i naučnaja organizacija truda*, jehož redaktory jsou G. N. Čerkasov a G. G. Zajcev.

Autoři sborníku vycházejí z požadavku XXIV. sjezdu KSSS řešit úkoly zvyšování efektivnosti společenské výroby a z výzkum-